

РОЛЯ МАКСИМА І ЛЕАНІЛЫ ГАРЭЦКІХ Ў СТАНАЎЛЕННІ ЛІТАРАТУРНАЙ АДУКАЦЫІ Ў БЕЛАРУСІ

Вызначальным у станаўленні нацыянальнай літаратурнай адукацыі ў Беларусі стаў 1924/1925 навучальны год, калі згодна з пастановай 2-й сесіі ЦВК БССР “Аб практычных мерапрыемствах па правядзенні нацыянальнай палітыкі” ад 15 ліпеня 1924 г. ва ўсіх тыпах школ рэспублікі, уключаючы польскія, яўрэйскія, латышскія, рабфакі, партшколы і ВНУ, пачалося выкладанне гісторыі, беларускай мовы і беларускай літаратуры як абавязковых дысцыплін. Для якаснага выкладання новых прадметаў патрэбна было навукова абгрунтаванае метадычнае забеспячэнне. Праца па стварэнні падручнікаў і вучэбных дапаможнікаў па беларускай літаратуры ў 1920-я гг. вялася дынамічна і плённа. Ужо ў 1925 г. Беларускае дзяржаўнае выдавецтва выпусціла з друку чытанку І. Самковіча і І. Пратасевіча “Родныя шляхі” для вучняў V – VI класаў, а ў 1926 г. – сістэматычны падручнік для VII класа “Выпісы з беларускай літаратуры XIX – XX ст.” Ул. Дзяржынскага. Значнай падзеяй ў 1927 г. стала 3-е, рыжскае, выданне чытанкі Я. Лёсіка “Наша крыніца”, адаптаванае для выкарыстання ў беларускіх школах Латвіі.

Разам з тым, на працягу амаль цэлага дзесяцігоддзя функцыю падручніка па беларускай літаратуры ў школе і ВНУ выконвала “Гісторыя беларускае літаратуры” Максіма Гарэцкага, першае выданне якой пабачыла свет яшчэ ў 1920 г. У сваёй працы М. Гарэцкі сістэматызаваў і абагульніў шматвяковыя набыткі прыгожага пісьменства беларусаў, распрацаваў перыядызацыю літаратурнага працэсу на беларускіх землях і вызначыў асноўныя этапы развіцця роднай літаратуры. Яна заставалася адзінай сістэматызаванай крыніцай ведаў па беларускай літаратуры, таму менавіта яна доўгі час была настольнай кнігай для многіх настаўнікаў-славеснікаў. Па прычыне сваёй запатрабаванасці “Гісторыя...” дапаўнялася, перапрацоўвалася і чатыры разы перавыдавалася (1921–1926). У каментарыях да сучаснага факсімільнага выдання “Гісторыі...” (1992) пазначана, што ў рэцэнзіі на яе чацвёртае выданне (1926) З. Жылуновіч (Ц. Гартны), які ў той час узначальваў Беларускае дзяржаўнае выдавецтва, зрабіўшы шэраг рэзкіх крытычных заўваг, між тым даў высокую ацэнку кнізе М. Гарэцкага: “Як-ніяк, а большая і, нават, вялікая заслуга павінна быць аддадзена М. Гарэцкаму за яго пачатак у гэтым кірунку. Боязна, што не будзь бы яго працы, мы і дагэтуль цярпелі б ад адсутнасці гэтага вельмі патрэбнага зараз у беларускай школе падручніка” [1, с. 415].

З пазіцыі сучаснай метадычнай навукі можна з упэўненасцю сцвярджаць, што “Гісторыя...” М. Гарэцкага была грунтоўным падручнікам гісторыка-літаратурнага тыпу, у якім удала спалучаліся аглядавыя і манаграфічныя тэмы. Аглядавая тэма звычайна прысвячаецца аналізу

літаратурнага працэсу пэўнага перыяду, агульныя тэндэнцыі якога канкрэтызуюцца пры вывучэнні манаграфічных тэм. У склад манаграфічнай тэмы ўваходзяць біяграфія пісьменніка і асобныя яго творы, а таксама пры неабходнасці ўключаецца матэрыял па тэорыі літаратуры. Менавіта так пабудаваў сваю кнігу М. Гарэцкі, хаця аглядавыя тэмы пад асобным загаловам не вылучыў.

Вялікае значанне ў філалагічнай адукацыі М. Гарэцкі надаваў тэорыі літаратуры. Сведчаннем таму служыць змешчаны ў кнізе пад заглаўкам “Назваслоўе” тлумачальны слоўнік літаратурных паняццяў і тэрмінаў.¹

Станаўленне метадыкі выкладання беларускай літаратуры адбывалася пад ўплывам расійскіх метадыстаў XIX ст., з публікацыямі якіх М. Гарэцкі быў, безумоўна, знаёмы. Асабліва зацікаўлена ставіўся аўтар “Гісторыі беларускае літаратуры” да навуковых прац Ф. Буслаева, які выпрацаваў новую тэорыю навучання літаратуры: замест дагматычнага метаду ён увёў з’рыстычны. Гэта быў своеасаблівы прарыў у метадыку, бо на працягу ўсёй першай паловы XIX ст. у гімназіях Расіі вывучалася не сама літаратура, а тэорыя літаратуры ў форме рыторыкі і паэтыкі. Адназначэнцаў патрабавалася завучванне канонаў літаратурнай творчасці, тэарэтычных паняццяў, чытанне твораў не патрабавалася, а тэксты выкарыстоўваліся толькі для падбору прыкладаў.

М. Гарэцкі быў перакананы, што прыгожае пісьменства нельга вывучаць толькі па літаратуразнаўчых крыніцах. Ён адчуваў востры недахоп мастакай літаратуры як ў сямігодных школах (асноўны тып навучальных устаноў у Беларусі ў 1920-я гг.) так і ў ВНУ. Па даручэнні Наркамата асветы БССР М. Гарэцкі ўзяўся за падрыхтоўку хрэстаматый беларускай літаратуры для шырокага кола чытачоў.

Праца над хрэстаматыйй, як і праца над “Гісторыяй...”, патрабавала ад аўтара энцыклапедычных ведаў у галіне літаратуразнаўства, педагагічнага вопыту і акрэсленай грамадзянскай пазіцыі.

Самым складаным у гэтай справе было знайсці і выбраць патрэбныя тэксты: беларуская літаратура, асабліва старажытная, на той момант не была яшчэ як след сабрана. Гэты факт падштурхнуў М. Гарэцкага пры ўкладанні хрэстаматыйі не ісці поўнасцю за сваім падручнікам і не ўключаць у яе літаратуру нашаніўскага перыяду, а перавагу аддаць больш раннім творам. Сваё рашэнне М. Гарэцкі аргументаваў наступным чынам: “Патрэба ў выпісках з літаратуры нашаніўскага часу троху меншая, бо творы найнавейшых нашых пісьменнікаў, хоць і не ўсе, але ў большасці даступны грамадзянству ў продажы і ў бібліятэках. Таму з гэтай справай яшчэ можна чакаць лепшага часу” [2, с. 5].

¹ Падрабязны аналіз “Гісторыі...” быў зроблены аўтарам гэтага артыкула ў дакладзе на “XIX Гарэцкіх чытаннях” [3, с. 183 – 188].

Працэс адбору тэкстаў пачаўся са старажытнай літаратуры, з тых твораў, якія сталі набыткам трох усходнеславянскіх культур. Шмат каштоўнага М. Гарэцкі запазычыў у кнізе Ф. Буслаева “Русская хрестоматия. Памятники древней русской литературы и народной словесности, с историческими, литературными и грамматическими объяснениями и с словарем”, на што зрабіў адпаведныя спасылкі. Такім чынам у кнігу, над якой працаваў М. Гарэцкі, трапілі тэксты П. Бярынды, С. Зізанія, С. Полацкага і інш.

У хрэстаматыю былі ўключаны і тэксты Ф. Скарыны, С. Буднага, А. Рымшы, Ф. Кміты-Чарнобыльскага, урыўкі з “Аповесці пра Атылу” і “Аповесці пра Трою” і інш., знойдзеныя ў 3-м томе фундаментальнай працы Я. Карскага “Беларусы”, які, як адзначыў М. Гарэцкі, “нягледзячы на ўсе труднасці, паважаны аўтар ласкава прыслаў гэтую сваю новую кнігу з Петраградскай Акадэміі навук землякам у Вільню, чым памог укладанню “Хрэстаматыі” і наогул развіццю роднае культуры ў краі” [2, с. 262].

Апроч таго, М. Гарэцкі знаходзіў лепшыя ўзоры беларускага прыгожага пісьменства мінуўшчыны ў Беларускаму музеі імя І. Луцкевіча ў Вільні, у Віленскай духоўнай праваслаўнай семінарыі, прыватных архівах, перыядычным друку, іншых даступных крыніцах.

М. Гарэцкі напоўніў “Хрэстаматыю...”, наколькі было магчыма, пазатэкставым кампанентам, што ў сучаснай школе з’яўляецца абавязковым патрабаваннем да падручнікаў хрэстаматыйнага тыпу. Акрамя тэкстаў мастацкай літаратуры, у кнізе змешчаны партрэты найбольш значных пісьменнікаў, многія творы (урыўкі) суправаджаюцца падрадкавым тлумачэннем незразумелых слоў і выслоўяў. Чытач мог знайсці тут каментарый да асобных гістарычных фактаў, святаў, абрадаў, звычаяў, пра якія вядзецца аповед у творы. Напрыклад, М. Гарэцкі тлумачыць ў падрадкоўях, чаму “пічская шляхта” баялася пакарання без дывана, або чаму станавага прыстава Кручкова тая ж шляхта называла “найяснейшай каронай”, або для чаго ў каталіцкай веры побач з пеклам і раем прысутнічае яшчэ чыснец.

Адрасаваная навучэнцам “вышэйшых, пачатковых і сярэдніх школ, дапаўняючых вучыцельскіх курсаў і курсаў беларусазнаўства” новая кніга М. Гарэцкага пад назваю “Хрэстаматыя беларускае літаратуры: XI век – 1905 год” у 1922 г. выйшла ў Віленскім прыватным выдавецтве Б. А. Клецкіна, якое з 1913 па 1937 г. займалася выданнем літаратуры на беларускай, польскай і яўрэйскай мовах. На вокладцы і тытульным лісце выдання змешчана выява сейбіта, якая з’яўлялася эмблемай беларускага аддзела выдавецтва. “Хрэстаматыя...” пачынаецца прадмовай і прысвячэннем светлай памяці сястры пісьменніка Ганны, якая трагічна загінула ў юнацкім узросце ў Маскве, трапіўшы пад колы трамвая, калі несла перадачу ў Лубянскую турму для брата Гаўрылы.

Створаная М. Гарэцкім хрэстаматыя мела ўніверсальны характар. Яна ахапіла вялікі пласт мастацкіх твораў ад старажытнасці да пачатку XX ст., што спрыяла атрыманню вучнямі, студэнтамі і нават настаўнікамі высакаякаснай для свайго часу літаратурнай адукацыі. Паказальна, што многія з твораў, якія ўвайшлі ў “Хрэстаматыю...” (“Слова пра паход Ігаравы”, паэмы “Энеіда навыварат” і “Тарас на Парнасе”, вершы Ф. Багушэвіча, п’еса В. Дуніна-Марцінкевіча “Пінская шляхта”), да цяперашняга часу застаюцца ў школьных вучэбных праграмах для абавязковага чытання і вывучэння.

У 1926 годзе ў Дзяржаўным выдавецтве Беларусі ў Мінску па рэкамендацыі Наркамата асветы БССР быў выдадзены падручнік-хрэстаматыя “Выпісы з беларускай літаратуры” (Частка I), падрыхтаваны калектывам аўтараў у складзе М. Гарэцкага, Ул. Дзяржынскага і П. Каравай. Кніга складаецца з двух раздзелаў: “Вусная народная творчасць” і “Старадаўнае пісьменства”. Першы раздзел, у якім прадстаўлена шырокае кола жанраў вусна-паэтычнай творчасці беларусаў, пачынаецца з уступнага артыкула, прысвечанага пытанням сінкрэтызму першабытнага мастацтва, аўтарства і варыянтнасці фальклорных твораў, ажноснасці даследавання народнай творчасці для развіцця гуманітарных навук.

Відавочна, што для другога раздзела творы старажытнай літаратуры былі падабраны М. Гарэцкім, паколькі многія з іх былі змешчаны ў “Хрэстаматыі беларускай літаратуры. XI век – 1905 г.”

У “Выпісах...” выявіліся новыя падыходы аўтараў да кампазіцыі і зместу падручніка-хрэстаматыі: творы размешчаны ў строгай храналагічнай паслядоўнасці, часцей увесь тэкст, і з адпаведнымі біяграфічнымі і гісторыка-літаратурнымі даведкамі.

Для М. Гарэцкага падрыхтоўка падручнікаў была не толькі дзяржаўнай, але і сямейнай справай.

Леаніла Чарняўская (Гарэцкая), жонка пісьменніка, настаўнічала ў Першай Віленскай гімназіі і працавала над стварэннем чытанак для 1 – 4 гадоў навучання пад агульным загаловам “Родны край”. Кнігі выдаваліся з 1919 па 1936 г. і падпісваліся прозвішчамі Чарняўская, Гарэцкая і псеўданімам Чарняўшчынка. Псеўданім, відаць, быў абраны з мэтай зблізіць аўтарку і яе кніжак з маленькім чытачом.

У настаўніцкай і навукова-метадычнай дзейнасці Л. Гарэцкая арыентавалася на педагагічны вопыт Я. Коласа, аўтара “Другога чытання для дзяцей беларусаў” (1909). Пра ўплыў Коласа-педагога на “вучыцельку” Чарняўшчынку сведчыць другое (першае не знойдзена) выданне яе чытанкі “Родны край. Першая пасля лемантара кніжка да чытання” (Вільня, 1919). Чытанкі Я. Коласа і Л. Гарэцкай падобныя не толькі па змесце, але і па афармленні. Аднолькавы фармат, відаць, не без ініцыятывы выдавецтва, на вокладцы – малюнак, выкананы К. Каганцом (вясковы хлопчык на фоне зімовага пейзажу), творы згрупаваны ў раздзелы па тэматычным прынцыпе.

Стрыжнем педагагічнай сістэмы Якуба Коласа былі ідэі народнай педагогікі, адпраўнымі пунктамі якой з'яўляюцца агульначалавечыя каштоўнасці, сярод якіх асабліва важнае значэнне надаецца адносінам асобы да бацькоў, роднай зямлі, працы, бацькоўскай хаты, свайго роду. Гэтымі прынцыпамі кіравалася пры падрыхтоўцы чытанак і Л. Гарэцкая.

Акрамя твораў Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, М. Гарэцкага, З. Бядулі, аўтарка “Роднага краю” ва ўласным перакладзе прапаноўвала дзецям творы Г. Сянкевіча, Э. Ажэшкі, А. Чэхава, І. Тургенева, Д. Маміна-Сібірака, А. Серафімовіча і іншых пісьменнікаў.

У 20-я гг. асаблівых поспехаў дасягнула школьнае краязнаўства. Як вялікі прыхільнік краязнаўчага руху, Л. Гарэцкая змяшчала ва ўсіх выпусках чытанкі матэрыялы, прысвечаныя гісторыі і сучаснасці Беларусі (навелы В. Ластоўскага “Бітва пад Оршай”, “Абарона Крычава”, асобныя раздзелы з кнігі Шпілеўскага “Падарожжа па Палессі і беларускім краі”, краязнаўчыя артыкулы А. Смоліча).

Падручнікі, створаныя Максімам і Леанілай Гарэцкімі, да нашых дзён не страцілі сваёй актуальнасці. Калі бачыліся беспадстаўных абвінавачванняў, арыштаў, высылак і расстрэлаў, а потым шматгадовага замоўчвання, школы Беларусі атрымалі б ад сябе і Гарэцкіх высакаякасныя нацыянальныя вучэбна-метадычныя комплексы па беларускай літаратуры.

ЛІТАРАТУРА

1. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1992.

2. Гарэцкі, М. Хрэстаматія беларускае літаратуры : XI век – 1905 год / М. Гарэцкі. – Вільня : Віленскае беларускае выдавецтва Б. Клецкіна, 1922.

3. Лугоўскі, А. “Гісторыя беларускае літаратуры” Максіма Гарэцкага як падручнік для школы / А. Лугоўскі // Максім і Гаўрыла Гарэцкія. Жыццё і творчасць : (праблемы выдання спадчыны) : XIX Гарэцкія чытанні : матэрыялы чытанняў, Мінск, 18 лютага 2011 г. – Мінск, 2011.